

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

Bakalářská práce

Vítězslav Veselý

Separované substance v díle Tomáše Akvinského

The separate substances in work of Thomas Aquinas

Olomouc 2011

vedoucí práce: PhDr. Jozef Matula, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a na základě citovaných pramenů a literatury.

V Olomouci dne 15. 8. 2011

.....

Děkuji vedoucímu práce PhDr. Jozefovi Matulovi, Ph.D. za odbornou pomoc.

Obsah

Úvod	5
1. Obecná problematika separovaných substancí v dřívějším myšlení	7
1.1. Platón.....	8
1.2. Aristotelés	9
1.3. Dionýsius Areopagita.....	11
2. Separované substance ve vybraných částech díla Tomáše Akvinského.....	14
2.1. <i>Summa contra gentiles</i>	14
2.2. <i>Questiones disputatae de anima</i>	17
2.3. <i>De substantiis separatis</i>	20
2.4. <i>Summa theologiae</i>	21
3. Analýza noetických aspektů anima coniuncta a anima separata	24
Závěr	28
Anotace	33
Prameny	34
Literatura	35
Seznam použitých zkratk	36

Úvod

V této bakalářské práci, jejíž název zní *Separované substance v díle Tomáše Akvinského*, se budu zabývat názory tohoto středověkého myslitele na separované substance. Substance je aristotelský termín, který používá také Tomáš Akvinský. Separovanou substancí pak rozumíme takové jsoucno, které je ze své přirozenosti naprosto nemateriální, a to i přesto že je složené z potence a aktu, jak Tomáš ve svých spisech dokazuje.

Tomáš Akvinský je obecně považován za největšího středověkého filosofa. Toto uznání si vysloužil nejen rozsahem svého díla, ale i hloubkou své filosofické reflexe. Smyslem této práce je demonstrovat na tématu separovaných substancí, jenž v dnešní době stojí zcela mimo zájem filosofů, jakým byl Tomáš Akvinský již ve své době moderním myslitelem, když zdůrazňoval, že člověk je bytost celistvá a že jej tvoří jak tělesná, tak duchovní stránka. V každém případě tento myslitel pojímá lidskou bytost jako jednotu těla a duše, přičemž tělesnost nelze podle něj zavrhnout a chápat ji a priori jako něco špatného samo o sobě.

Práce si klade za cíl pojednat o této problematice na základě studia vybraných Tomášových děl. Pro svou analýzu jsem si proto vybral dvě velké syntézy *Summa contra gentiles* a *Summa theologiae* a dva kratší spisy *Questiones disputatae de anima* a *De substantiis separatis*. Těžiště celé práce bude spočívat především v popisu a komentování čtyř výše jmenovaných Tomášových děl, zvláště těch částí, které se separovaným substancím podrobně věnují. Budu sledovat, jak k dané problematice Tomáš přistupuje, jak ji vysvětluje a jakou argumentaci při tom používá.

Vzhledem k tomu, že se Tomáš ve svých výkladech o separovaných substancích často odvolává na názory, jež se objevují u Platóna, Aristotela a Dionýsia Areopagity, považuji za důležité některé z těchto názorů alespoň stručně nastínit. Věnuji jim proto první, méně rozsáhlou část své práce, kterou pojímám jako úvod do problematiky.

Práci tedy tvoří tři kapitoly. První kapitola se nazývá „Obecná problematika separovaných substancí v dřívějším myšlení“, druhou jsem pojmenoval „Separované substance ve vybraných částech Tomášova díla“ a třetí nese název „Analýza noetických aspektů anima coniuncta a anima separata“. Právě v třetí kapitole se budu zabývat rozborem speciálního, nejproblematictějšího případu separované substance, což je lidská duše ve stavu po smrti těla.

1. Obecná problematika separovaných substancí ve středověkém myšlení

Pro středověkou filosofii je příznačné, že se neustále potýká s teologií. Dá se říct, že filosofie je v té době dokonce jakousi služkou teologie, jak zní známý výměr. Nemělo to vždy jen hanlivý podtext. Pavel Floss k tomu výstižně poznamenává: „Teologie [...] se podílela tím, že nevyčerpatelností a paradoxností svých mystérií inspirovala rozum k pozoruhodným spekulativním výkonům.“¹

Problematika separovaných substancí je z tohoto pohledu pro některé středověké filozofy v první řadě problémem teologickým, který se ale pokouší řešit také z pohledu filosofického. Právě proto se u nich setkáváme s odkazy na dřívější filosofické postoje k této problematice současně s citacemi z *Bible* či jiných církevních autorit.

Ve svých spisech o tom, co je separovaná substance a jak se chová, také Tomáš uvádí, jak tento jev chápali dřívější filozofové. Nejčastěji odkazuje na antické myslitele, především na Platóna (429 – 347 př. n. l.) a Aristotela (384 – 322 př. n. l.). Velkou inspiraci pak nachází u středověkého Dionýsia Areopagity (pravděpodobně první polovina 6. století).

„Tomášovo dílo je jednou z nejpozoruhodnějších syntéz staršího filosofického myšlení, neboť je budováno nejen ze zdrojů novoplatónských a aristotelských, patristických a scholastických, nýbrž napájí se též z duchovních zřídél židovských a arabských.“²

V myšlení Tomáše Akvinského teologie vytyčuje okruh otázek a omezení, mezi kterými se bude pohybovat filosofický diskurz. Snaží se vysvětlit teologický problém pomocí přirozeného rozumu.

¹ FLOSS, P., *Architekti křesťanského středověkého vědění*, Vyšehrad, Praha 2004, s. 17.

² Tamtéž, s. 202.

1.1. Platón

Na latinském západě nebyly Platónovy spisy ve středověku až na pár úryvků známy. Celý korpus dialogů byl do latiny přeložen až v období renesance Marsiliem Ficinem. Středověcí myslitelé stejně jako Tomáš Akvinský se tak s tímto filosofem seznamovali zprostředkovaně přes zmínky v dílech Aristotela, Augustina, Prokla a dalších. Tomáš Akvinský byl ovlivněn především Platónovým metafyzickým konceptem participace, který vyplývá z učení o ideách.

Předsokratičtí filosofové zkoumající přírodu dospěli k názoru, že věci nelze pravdivě poznávat. Tuto nejistotu lidského poznání působí jednak neustálá změna samotných věcí, jednak klam smyslových počítků. Platón tuto skepsi překonal při tzv. druhé plavbě, jak to popisuje v dialogu *Faidón*, tím že nazřel mimo svět smyslových věcí pravá jsoucna, jež jsou příčinou smyslových věcí majících v nich podíl neboli účast (*methexis*).³ Tomáš tento základní bod platonismu shrnuje následovně:

„Platón totiž stanovil, že tvary, které jsou v tělesné hmotě, pocházejí a jsou utvářeny od tvarů svébytných bez hmoty na způsob jakéhosi podílu. Stanovil totiž jakéhosi člověka, nehmotně svébytného, a podobně koně, a tak o jiných, z nichž jsou zřizována tato smyslová jednotlivá, pokud v tělesné hmotě zůstává nějaký otisk od oněch oddělených tvarů na způsob jakéhosi připodobnění, kterému říkali podíl. A podle řádu tvarů platonici stanovili řád oddělených podstat: třebaž, že jedna oddělená podstata jest, která jest kůň, a ta jest příčinou všech koní; nad ní pak jest jakýsi oddělený život, který nazývali životem o sobě a příčinou všeho života; a dále jednu, kterou nazývali samo bytí a příčina všeho bytí.“⁴

Platónova nauka podle Tomáše spočívala v tom, že imanentní formy v látce pocházejí od separovaných forem tj. idejí. Ideje existují nezávisle na hmotných věcech, které zakládají tak, že v látce otiskují svoji podobu. Takovou představu

³ PLATÓN, *Faidón*, 100b – d, ARISTOTELÉS, *Metafyzika*, I, 6, 987a 30 – 988a 15.

⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh.*, I, 65, 4.

subsistujících obecnin Tomáš v návaznosti na Aristotela odmítá.⁵ Samotnou ideu participace, i když v jiné podobě, do svých názorů zahrnuje.⁶

Platón měl na filosofy velký vliv svým pojetím duše, se kterým se musel vyrovnat i Tomáš Akvinský. Duše je v platónském pojetí nesmrtelná, ale co víc, dokonce existuje ještě před vlastním narozením, tedy před okamžikem, kdy se spojí s tělem. Před spojením pobývala u Boha a mohla tam přímo nazírat skutečné bytí tj. ideje. Platón skrze podobenství popisuje duši jako kočár s vozatajem tažený dvěma koňmi. Vstup duše do materiálního světa znamená v tomto obraze ztrátu oněch koní, čímž se jasně naznačuje, že tato skutečnost je pro duši nepříznivá.⁷ Samotný pobyt ve smyslovém, materiálním světě je pro duši trestem a vězením, kterým je duše obtěžkána.⁸ Omezuje ji ve správném poznávání a tak jí škodí. Cíl správného života je znovu se od tělesnosti odloučit, protože jen tak bude moci duše opět plně poznávat ideje.

1.2. Aristotelés

Platónovu nauku o idejích a číslech Aristotelés podrobil kritice v díle, jež vešlo ve známost jako *Metafyzika*.⁹ Domnívá se, že není nutné, aby to, co rozum chápe jako oddělené od hmoty, existovalo tímto způsobem i ve skutečnosti. Platónské ideje neboli obecniny podle něj nemusí subsistovat, nýbrž jsou esencemi jednotlivin.

Aristotelés jde jiným směrem, ale v rámci své nauky o pohybu pojednává i o oddělených substancích. Vychází ze základní teze, že vše co se hýbe, je uváděno v pohyb něčím jiným. Pokud se ovšem něco hýbe samo ze sebe, je v něm část hýbající a část hýbaná.¹⁰ Takto lze postulovat sérii hýbajících a hýbaných až k prvotnímu nehybnému hybateli. Aristotelés dokazuje, že tento prvotní hybatel musí být

⁵ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh.*, I, 84, 1.

⁶ SVOBODA, D., Participace v díle Tomáše Akvinského, in *Studia Neoaristotelica* 7, č. 2, 2010, s. 163.

⁷ VOLEK, P., *Filozofia človeka podľa Tomáša Akvinského : vo svetle súčasných komentárov*, Katolícka univerzita, Ružomberok 2003, s. 37.

⁸ PLATÓN, *Faidros*, 250c.

⁹ ARISTOTELÉS, *Metafyzika*, XIII 1–5.

¹⁰ Týž, *Fyzika*, VIII, 4, 254b 8.

netělesný a nerozlehlý. Pohyb kosmu je věčný. Z tohoto důvodu síla, která kosmem pohybuje, musí být neomezeně veliká. Kdyby jejím původcem bylo hmotné těleso, muselo by být taky neomezeně velké, ašak to není možné, protože každé takové těleso je prostorově vymezené.¹¹

První nehybný hybatel je první pravdou a nejvyšším dobrem. A tak je prvním předmětem myšlení a žádání, skrze něž uvádí do pohybu první hýbající. První hýbající je uváděno do pohybu svou žádostí po dobru.¹² V tomto věčném pohybu nesetrvává pouze první hýbající, který je ztotožňován se sférou stálic, ale i ostatní nižší sféry nebeských těles. Každé nebeské těleso má svou vlastní duši a svůj separovaný žádoucí předmět. Existuje tedy řada separovaných substancí, z nichž některé jsou sjednoceny s nebeskými tělesy, a jiné zase jsou objekty jejich touhy. Aristotelés vymezuje počet všech těchto substancí pomocí počtu pohybů nebeských těles v různých sférách.

Tomáš nalézá mezi Platónem a Aristotelem tuto shodu, k níž se také v podstatě hlásí jako odpovídající jeho názoru: Nižší substance jsou jednotlivé a dobré, díky participaci na prvním Dobru o sobě. Protože mají na tomto Dobru podíl, je jejich příčinou.¹³ Dále vyvozuje, že se shodují, v názoru na netělesnou přirozenost těchto jsoucen, která obsahuje potenci a akt. Tento závěr ovšem není v jejich dílech obsažen. Tomáš spojuje názory obou antických myslitelů a v rámci svého myšlení je rozvíjí a doplňuje. Platónskou participaci kombinuje s aristotelskou dvojicí potence a akt.

Ve středověku vyplynul z aristotelského pojetí duše velký spor o jednotu intelektu. Ve 2. knize *De anima* Aristotelés předkládá svou definici: „Duše je první skutečností přírodního těla, které má v možnosti život.“¹⁴ Duše je tedy bytností, esencí nějakého živého těla. Aristotelés dále vymezuje duši čtyřmi mohutnostmi: pohyb, vyživování, vnímání a myšlení, k nimž později přidává odvozením pátou – žádostivost. A podle různého počtu těchto mohutností rozlišuje duše na rostlinné, živočišné a lidské. Ve 3. knize přistupuje k popisu vyšších duševních mohutností

¹¹ ARISTOTELEŠ, *Fyzika*, VIII, 10, 266b 6–24.

¹² Týž, *Metafyzika*, XII, 7, 1072a 26–31.

¹³ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *SS.*, c. 3, par. 30.

¹⁴ ARISTOTELEŠ: *O duši*, II, 1, 412a28.

jako např. společný smysl, obrazivost nebo rozum, který rozděluje na rozum činný (νοῦς ποιητικός) a rozum trpný (νοῦς παθητικός).

„Rozum je vskutku jednak takový, že se stává vším, jednak takový, že jako jakási zdatnost všechno působí, jako například světlo. Neboť i světlo jistým způsobem činí barvy jen možné barvami skutečnými. A tento činný rozum jest oddělen od těla, je neměnný a nesmíchaný, jeho podstatou jest skutečná činnost. Činná stránka jest totiž vždycky vyšší než stránka trpná a hybná příčina hodnotnější než látka. Skutečné vědění je pak totožné se svým předmětem; [...] Ale jen, je-li oddělen, jest činný rozum tím, čím jest, a jen tento jest nesmrtelný a věčný. Přesto však si na nic nevzpomínáme, ježto tento rozum jest sice nepřístupný změně, ale rozum trpný jest pomíjivý a bez něho duše nemyslí nic.“¹⁵

Aristotelova noetika by se dala popsat jako abstrahování od látky a pronikání k imanentním formám. Nejprve smysly pasivně poznávají jednotliviny a díky tomu mohou vzniknout ve vnitřních smyslech fantasmata (představy poznávaných věcí). Potom se dále dematerializují působením činného rozumu, Trpný rozum se následně sjednocuje s chápanou formou a tím poznává. Trpný rozum je v možnosti a činný ho uvádí do uskutečnění. Status činného rozumu, který by měl být nemateriální a oddělený, není úplně vysvětlen. To, že o oddělenosti rozumu mluví Aristotelés zastřeně, vyvolalo až radikální interpretace arabských komentátorů nebo latinských averroistů, uvažujících o další oddělené entitě.¹⁶

1.3. Dionýsius Areopagita

Když chce Tomáš své názory na danou problematiku podepřít autoritou křesťanského náboženství, sahá kromě *Bible* často k Dionýsiovi Areopagitovi, jenž podle jeho vlastních slov „vynikl nad ostatní myslitele ve výkladu toho, co náleží

¹⁵ ARISTOTELÉS: *O duši*, III, 5, 430a14 – 430a25.

¹⁶ MACHULA, T., Od „anima in corpore“ k „anima forma corporis“, in *Studia theologica* 6, č. 4, 2004, s. 48–49.

duchovým substancím.“¹⁷ Tato věta hezky demonstruje, jak velké vážnosti tento myslitel požíval ve středověku v křesťanském světě na východě i na západě.

Areopagita zprostředkoval středověkým křesťanským filosofům novoplatónský koncept participace. Boha ve svých dílech opakovaně nazývá nadjsoucím principem božství, a tím vyjadřuje, že je víc než jsoucím, že je samotným bytím. Jakožto princip bytí, je potom příčinou všech existujících jsoucen. Každý typ jsoucen má takovou účast na božství, jež odpovídá jejich postavení v řádu stvoření. Neživá tělesa participují jenom na bytí, živá jsoucná navíc na oživující moci, životu o sobě, a konečně jsoucná obdařená rozumem a intelektem mají největší účast na božství.¹⁸ Bůh se ve svém díle sebemanifestuje, a proto ho lze prostřednictvím poznání stvořených jsoucen, sice velice nedokonale, ale přesto nahlížet.¹⁹ Mezi stvořením, které má účast na božských principech Dionýsius zmiňuje i anděly.

O povaze andělů Areopagita hovoří ve 4. kapitole svého spisu *O Božských jménech* následovně: „Intelektuální substance [...] nepodléhají žádné pomíjivosti ani smrti kvůli hmotě, ani se nerodí, ale žijí nade vší nestálostí, nad proudem dění, nade vším, co tím či jiným způsobem podléhá změnám. Protože jsou netělesné a nehmotné, lze je vnímat jedině rozumem.“²⁰

Areopagita rozděluje anděly do tří triád, celkem do devíti řádů od nejvyšších serafů po nejnižší anděly ve vlastním slova smyslu. Výkladem pojmenování „anděl“ z řeckého slova označujícího posla, potvrzuje jejich hlavní úlohu v řádu universa. Role nebeských bytostí spočívá ve zprostředkování světla božího poznání lidem, proto Dionýsius nazývá anděly zjevovatelským řádem.²¹ Nebeské bytosti mohou plnit tuto úlohu díky tomu, že nejlépe participují na božských principech, a tak jsou nejbliže Bohu. „Náleží jim první místo v bytí.“²² Andělé jsou vznešenější bytosti než lidé díky dokonalejšímu způsobu poznávání. Zatímco lidský rozum postupuje po krocích,

¹⁷ TOMÁŠ AKVINSKÝ, SS., c. 18, par. 161.

¹⁸ DIONÝSIOS AREOPAGITA, *O nebeské hierarchii*, IV, 1.

¹⁹ KOUDELKA, M., Vztah člověka a Boha v hierarchickém učení tzv. Dionysia Areopagity, in DIONÝSIOS AREOPAGITA, *O nebeské hierarchii*, překl. Koudelka, M., Vyšehrad, Praha 2009, s. 37–38.

²⁰ DIONÝSIOS AREOPAGITA, *O božských jménech*, IV, 1.

²¹ Týž, *O nebeské hierarchii*, IV, 4.

²² Tamtéž, IV, 3.

diskurzivně, a za svůj základ má smyslové vjemy, andělský intelekt má úplnou znalost v jediném aktu nahlížení.²³

²³ KOUDELKA, M., Vztah člověka a Boha v hierarchickém učení tzv. Dionysia Areopagity, in DIONÝSIOS AREOPAGITA, *O nebeské hierarchii*, překl. Koudelka, M., Vyšehrad, Praha 2009, s. 40.

2. Separované substance ve vybraných částech Tomášova díla

V této kapitole se budu zabývat vlastními názory Tomáše Akvinského na separované substance a pokusím se vytvořit přehled o jeho konkrétních přístupech k jednotlivým otázkám. S tímto záměrem jsem si vybral čtyři Tomášova základní díla, v nichž o této problematice pojednává. První dílo se nazývá *Summa contra gentiles*, další nesou titul *Questiones disputatae de anima*, *De substantiis separatis* a *Summa theologiae*. Soustředím svou pozornost nejenom na to, jakými aspekty daného problému se Tomáš zabývá, ale především, jak k nim přistupuje a do jaké hloubky je řeší. Tomáš se v těchto pojednáních zabývá rozumovými substancemi v dvojím smyslu. První pohled představuje lidská duše oddělená od těla mezi smrtí a vzkříšením, druhý pohled pak představují andělé, kteří jsou čistě duchovní bytosti.

2.1. *Summa contra gentiles*

V díle *Summa contra gentiles* (v č. překl. *Suma proti pohanům*) není použita, jak by se dalo předpokládat, klasická scholastická metoda výkladu pomocí překonávání protikladných argumentů. Spis obsahuje souvislý text, který je členěný do kapitol rozdílného rozsahu. Další charakteristikou tohoto díla je to, že se, oproti zbývajícím třem Tomášovým teologickým syntézám, primárně nezabývá zjevenou teologií (vyjma 4. knihy), nýbrž teologií přirozenou. Spis se tedy přednostně věnuje tématům uchopitelným pouhým rozumem a nezávislým na zjevení (1. – 3. kniha).

Suma je polemicky namířena k pohanům a muslimům. Je zde jasně vyjádřen názor, že ve věci věrouky pohany a muslimy nelze přesvědčovat odkazováním na *Bibli*, tak jak je to praktikováno v případě heretiků nebo Židů, kteří uznávají alespoň *Starý Zákon*. Již na samotném začátku spisu Tomáš k tomu svému postoji podává následující vysvětlení: „Takže je nutno obrátit se k přirozenému rozumu, s nímž musí všichni souhlasit, ve věcech Božích je však nedostatečný. Při sledování nějaké pravdy však zároveň prokážeme, které bludy se jí vylučují a jak se prokazovaná pravda shoduje s naukou křesťanského náboženství.“²⁴

²⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *ScG.*, I, c. 2.

V *Sumě proti pohanům* začíná Tomáš své pojednání o intelektuálních substancích tvrzením, že existence je logickým důsledkem dokonalého stvořeného Božího díla. Následně argumentuje takto: Aby byl nějaký účinek nejdokonalejší, měl by se vracet ke svému začátku, jako je tomu u kruhového pohybu, který je pohybem nejdokonalejším. Stvoření by se také mělo navracet ke svému počátku a v rámci své přirozenosti se připodobňovat k působící příčině – Bohu. Jestliže je tedy Božský intelekt působící příčinou tvorů, je k jejich dokonalosti nutné, aby byli alespoň někteří z nich rozumoví. A s pomocí rozumu by se navraceli k Bohu.²⁵

Jak poznamenává Tomáš, dále je třeba se vypořádat s podobou takovýchto rozumových substancí, konkrétně hledat odpověď na otázku, zda tyto rozumové substance jsou složené z látky a formy nebo zda jsou přímo materiálními formami. První předpoklad je ale v rozporu s podstatou poznávání, které je „jakousi formou kognitivní dematerializace.“²⁶ Rozum se totiž stává aktuálně poznávajícím, pokud se sjednocuje s inteligibilními formami, které byly předtím abstrahované od látky. A nyní si kladu otázku, jak by do tohoto procesu zapadal rozum složený z látky a formy. Pokud rozum potřebuje nehmotné formy ke sjednocení, nemůže být sám složeninou z formy a látky.²⁷ Druhou hypotézu, podle níž jsou rozumové substance považovány za formy těl, Tomáš rovněž odmítá. Takovéto formy by totiž neměly samy o sobě bytí, ale jen společné bytí ve spojení s tělem. To by znamenalo, že mají tělesné bytí stejně jako by byly složené z látky a formy, což bylo odmítnuto u prvního.²⁸

Mohlo by se zdát, že rozumové substance, které, jak bylo již dokázáno, nejsou složené z látky a formy, jsou netělesné a nejsou v látce přítomny ani jako formy, jsou jednoduché jako Bůh. Takové stanovisko by muselo umenšovat Boha. Boží jedinečnost je podle Tomáše v tom, že bytí Boha je jeho vlastní esencí. Rozumové substance jako stvořená jsoucna mají na obecném bytí Boha podíl a nejsou jsoucnem, jež by bylo bytím o sobě. Jsou složeny jako vše ostatní kromě bytí o sobě, z bytí a esence. Z toho lze vyvodit, že je v nich i potence a akt. Když mají bytí od působící příčiny, totiž díky vlastnímu stvoření, znamená to, že tím byly

²⁵ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *ScG.*, II, c. 46.

²⁶ FLOSS, P., *Architekti křesťanského středověkého vědění*, Vyšehrad, Praha 2004, s. 246.

²⁷ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *ScG.*, II, c. 50.

²⁸ Tamtéž, II, c. 51.

přivedeny do uskutečnění. V každé stvořené substancii musí být tedy možnost a uskutečnění.²⁹

Konečně, zbývá ještě rozhodnout, zda se intelektuální substance mohou sjednotit s tělem.³⁰ Tomáš odmítá, aby se spojovaly na způsob směsi. Jelikož mísit se mohou pouze takové dvě věci, které jsou tvořeny stejnou hmotou a nejsou navzájem činné a trpné. Intelektuální substance nejsou hmotné, tudíž se mísit s hmotným tělem nemohou. Tomáš se ale domnívá, že mohou na tělesa působit dotykem síly. Tím ale u nich nedochází k takovému sjednocení, aby se staly jedním jsoucno. Zbývá tedy možnost, že by mohly tvořit substanciální formu nějakého těla. Tato hypotéza zdá se být ovšem nemožná z mnoha důvodů. Intelektuální substance i tělo jsou v uskutečnění samostatně, takže by nemělo být první formou druhého. Dále pokud by byly látkou a její formou, tvořily by dohromady jsoucno. Bytí i činnost intelektuální substance by pak měla náležet tomuto jsoucnu. Rozumová činnost by náležela hmotnému tělu, což by bylo nemožné.³¹

Přesto se z vlastní zkušenosti lidé přesvědčovali, že jsou tělesní a že zároveň myslí. A tak například Platón dospěl k názoru, že duše se pojí s tělem jako to, co uvádí tělo do pohybu, že je obrazně řečeno lodníkem na lodi.³² Tomáš Platónovo řešení přirovnává k variantě doteku síly, která je sice možná, ale nezakládala by člověka jako jediné jsoucno. Vlastním člověkem by mohla být považována jen jeho část.

Tomáš Akvinský ale hájí názor na člověka v jednotě duše a těla. Vyvrací námitky proti takovému spojení následujícím způsobem: Jsoucno se mění z potence do aktu prostřednictvím své formy, která je jeho uskutečněním. Stejně tak tělo je žijícím pouze v potenci a aktuálně žijícím se stává právě díky duši, která musí být jeho formou. Protože se bytí a činnosti nepřisuzují pouze látce nebo pouze formě, nýbrž oběma dohromady, a žít a cítit se přisuzuje duši i tělu, vyplývá z toho, že duše je substanciální formou těla.³³

²⁹ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *ScG.*, II, c. 53.

³⁰ Tamtéž, II, c. 56.

³¹ Tamtéž.

³² ARISTOTELES, *O duši*, I, 13, 413 a.

³³ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *ScG.*, II, c. 57.

2.2. *Questiones disputatae de anima*

Spis *Questiones disputatae de anima* (v č. překl. *Otázky o duši*) je soubor jednadvaceti kvestií na témata týkající se duše. Forma pojednání odpovídá středověké univerzitní praxi disputací. V jednotlivých kvestiích je předloženo vždy několik negativních a několik pozitivních tezí, s nimiž Tomáš polemizuje, vznáší proti nim nejrůznější argumenty, eventuelně dodává další příklady. Zpravidla jeho námítky bývají založeny na názorech současných nebo dřívějších filosofů. Protinámítky, které se často opírají o autority (např. citáty a parafráze z *Bible* nebo církevní učitelé), Tomášovy názory podporují, on se s tím, nicméně, nespokojuje. Lze říci, že teze Tomášovi slouží jako východisko pro skvělou formulaci jeho vlastních filosofických názorů. Probírá řadu témat a obtíží spojených s duší. Jejich výběr směřuje přes dokázání nesmrtnosti až k čistě teologickému problému, zda-li může duše po smrti cítit trest pekelného ohně.

V první kvestii tohoto díla si Tomáš klade otázku, zda je lidská duše formou a zároveň *hoc aliquid*, doslova tedy „toto něco“, přičemž „toto něco“ (z řec. τὸδε τι) je jen jiný výraz pro substanci. Toto je kruciólní otázka, týkající se definice duše, jež se stále opakuje. Jestliže je duše substancí, potom subsistuje, má sama o sobě úplné bytí. Tělo je potom akcidentem duše a ta nemůže být substanciální formou těla.³⁴ Tato dvě určení sama se jako by vylučují.

Dokazuje tedy, že se duše může spojovat s tělem, ale také může existovat nezávisle na něm. Hned v následující kvestii se ale Tomáš brání příliš dualistickému chápání, které duši a tělo chápe jako dvě substance spojené akcidentálně, když řeší, jestli je lidská duše, co do bytí, oddělená od těla. Jeho argumentace se zakládá na přesvědčení, že duše je substancí, protože může subsistovat sama o sobě, ale zároveň nemůže subsistovat takovým způsobem, aby byla sama úplným druhem. Druhové dokonalosti může dosáhnout, tak že se spojí s tělem v jednotu.³⁵

V páté otázce se Tomáš vypořádává s radikální interpretací Aristotelova názoru na činný rozum. Zdá se, že činný rozum je separovaný a společný pro

³⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *QDA.*, q. 1, a. 1.

³⁵ Tamtéž, q. 1, co.

všechny lidi. Byl by tedy separovanou substancí a jako takový by vážně narušoval křesťanskou představu o individuálním posmrtném životě. Takové závěry Tomáš vyvrací. Kromě univerzálního principu, kterým by byl činný rozum jako separovaná substance, jsou potřeba i partikulární principy v jednotlivých nižších tělesech. Tomáš to demonstruje na příkladu plození. U nejnižších živočichů stačí, aby se zrodily z nečistot působením nebeských těles, ale dokonalejší tvorové potřebují i partikulární sílu obsaženou v semeni. Obdobně tomuto příkladu potřebují lidské duše při rozumovém poznání svůj vlastní princip.³⁶

Dále také Tomáš řeší otázku, zda-li se anděl a duše, jež jsou vlastně obě rozumové substance, odlišují druhem. A zdá se, že ne. Jsoucná, jimž je přirozeně vlastní stejná činnost, jsou jednoho druhu. Podle činností se poznává daná přirozenost, jenž je dynamicky nahlíženou esencí. Přirozenou činností obou je myšlení, a tudíž se zdá, že jsou rodově totožné.³⁷

V odpovědi na tuto otázku odmítá Tomáš druhovou jednotu všech intelektuálních substancí. A protože jsou nehmotné, musí být difference zapříčiněna formou. Ježto rozdílnost forem zakládá druhovou rozdílnost, je každá čistě nemateriální substance jiným druhem. Andělé se liší nejen sami od sebe navzájem, ale liší se i od duší. Tomáš pokračuje návrhem obecnějšího principu rozdílnosti. Jak u materiálních, tak u nemateriálních jsoucím je stupeň dokonalosti jejich přirozenosti. Rozdíl je jen v principu, od kterého se hierarchie odvozuje. U materiálních substancí je to materie, u nemateriálních je to první činitel Bůh. Nejnižším v řádu nemateriálních jsoucím je lidská duše. Analogicky k první materii, jež je v potenci k formám, které přijímá, je i duše v potenci. Pro naplnění své rozumové přirozenosti potřebuje uvést do aktu od inteligibilních forem, které může získat ze smyslů. Je pro ni tedy žádoucí, na rozdíl od andělů, aby se spojovala s tělem.³⁸

Ústřední otázka, která zaměstnávala lidi odedávna a která je jedním ze základů víry, to je nesmrtelnost duše, nemůže být opomenuta. Jsoucná složená z

³⁶ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *QDA.*, I, q. 5, co.

³⁷ Tamtéž, q. 7, a. 1.

³⁸ Tamtéž, q. 7., co.

látky a formy zanikají tím způsobem, že ztrácejí formu skrze níž mají společné bytí. Forma sama o sobě zaniká akcidentálně, z důvodu konce jejího spojení s látkou. Duše, jak bylo dokázáno hned na začátku, která je jak formou ústrojného těla, tak subsistující substancí, zaniknout nemůže. Tomáš to dokazuje také pomocí existence vyšších duševních schopností, které se nevážou na tělesné orgány. Rozum je činností samotné duše. Jelikož má lidská duše samostatnou činnost, musí mít i bytí na těle nezávislém a přesahující ho. Lidská duše mající schopnost rozumu a vůle tedy může přežívat i po smrti těla a být poté čistě duchovní, od těla oddělenou substancí.³⁹

Tomáš po dokázání nesmrtelnosti a posmrtné existence podrobně rozebírá stav separované duše v porovnání s duší vtělenou. Jeho noetika je založena na aristotelovské zásadě, že není nic v rozumu, co před tím nebylo ve smyslech. Tím, že smyslům dává prioritu, odlišuje se Tomášova noetika od platónského pojetí. Smysly jsou nutné jako to, co rozumové duši zprostředkovává její předmět. Představy jsou analogicky pro rozumovou duši totéž, co smyslově vnímané předměty pro smysly. Po oddělení duše od těla je již tato cesta k poznání uzavřena, protože s tělem zaniká i smyslovost.

Díky tomu, že duše představuje zároveň nejnižší z rozumových substancí, může poznávat pomocí intencionálních obrazů vtištěných jí od vyšších substancí. Absence představ je tedy vyvážena Božím působením, bez něhož by pobyt na onon světě musel být velkým utrpením. Něčím na způsob Strawsonovy hypotézy o mysli bez těla, v níž se mysl bez jakékoli komunikace s okolím propadá do solipsistické apatie.⁴⁰ V Tomášově pojetí není tento stav vůbec tak těžkým, a to díky víře v Boží starost o duše a budoucí vzkříšení těl, které znovu napraví dočasně porušenou lidskou přirozenost.

³⁹ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *QDA.*, q. 14., co.

⁴⁰ MACHULA, T., Lidská duše bez těla. P. F. Strawson a Tomáš Akvinský, in *Acta Společnosti Tomáše Akvinského* 3, č. 3, 2006, s. 97–98.

2.3. De substantiis separatis

Traktát *De substantiis separatis* (v č. překl. *O separovaných substancích*) sepsal Tomáš někdy mezi lety 1271 – 1273.⁴¹ Patří tak mezi jeho pozdní díla. Hlavním Tomášovým cílem bylo pojednat o andělech – separovaných substancích. Traktát se dělí na dvě hlavní části. V první části, kterou tvoří sedmnáct kapitol, popisuje Tomáš názory různých filosofů na danou problematiku od presokratiků až po svou současnost a kriticky je hodnotí. Největší prostor je věnován Platónovi a Aristotelovi. V druhé nedokončené části (18. – 20. kapitola) si Tomáš klade za cíl vyložit křesťanské učení prostřednictvím *Bible*, církevních otců a především pak na základě učení Dionýsia Areopagity.

Traktát je věnován čtyřem základním otázkám, které se týkají separovaných substancí, konkrétně jejich původu, jejich přirozenosti, dále otázky, co zapřičiňuje jejich odlišnosti a jaká je jejich role v Božím plánu. Pokud jde o původ separovaných substancí, Tomáš zde konstatuje, že všechny separované substance jsou stvořeny Bohem. Bůh je naprosto jednoduché, subsistující bytí samo. Separované substance, stejně jako ostatní stvořené věci, nejsou svým vlastním bytím, nýbrž pouze participují na bytí způsobem vymezeným svému druhu. Nad vlastní vznik spojením látky a formy je proto třeba nadřadit vyšší princip, a to bytí samo.⁴²

Povaha separovaných substancí je definována jako zcela nemateriální, a to i přesto že jsou tyto substance složeny z potence a aktu. Tato základní dvojice pojmů u nich představuje esenci a bytí jakožto důsledek participace.

Principem individuace je první látka (*materia prima*), která přijímá substancíální formy. Jelikož jsou separované substance nemateriální, zmíněný princip individuace nemohou obsahovat. Mohlo by se zdát, že za těchto okolností může existovat nejvýše jedna separovaná substance ve svém druhu. Tomáš se avšak s tímto závěrem neztotožňuje a hájí jiný názor vyjevující se v polemice s církevním učitelem Órigenem. Órigenés vychází z toho, že Bůh jako nejvýše spravedlivý tvoří z

⁴¹ SVOBODA, D., Úvodní studie, in TOMÁŠ AKVINSKÝ, *O separovaných substancích*, překl. Svoboda, D., Krystal OP, Praha 2010, s. 5.

⁴² TOMÁŠ AKVINSKÝ, *SS*, c. 9, par 90.

ničeho všechny věci navzájem si naprosto rovné. Jejich následnou různost má potom na svědomí svobodné rozhodování, jímž byly vybaveny. Duchové substance, stvořené na začátku, se pak proměnily podle svých činů. Buď se provinily a upadly, a pro ně byla stvořena hmotná tělesa, nebo slouží Bohu a podle způsobu služby jsou diferenciovány.⁴³

Poukaz na rovnost stvořených jsoucen Tomáš odmítá, jelikož by takový svět nebyl dobrý. Uspořádání musí být naopak rozvrstvené ve jménu dobra celku.⁴⁴ Samotný problém individuace je vyřešen tím, že separovaná substance je vlastně sama o sobě druhem. Totiž, že existuje tolik druhů, kolik je substancí.

Tomáš se vypořádává také s názorem, že Boží prozřetelnost nedohlíží na všechna stvoření, protože není nadána schopností rozeznávat jednotliviny. Tento názor vyvrací námitkou, že dokonalejší poznání je sice čím dál tím obecnější, což ovšem neznamená, že by bylo méně schopné rozlišování, ale že naopak poznává jednotliviny lépe, a proto se nazývá obecnějším. Je to dáno tím, že má větší účinek. Člověk poznává jednotliviny svými smysly, obecniny v nich pak poznává rozumem. Separované substance poznávají jednotlivé a obecné dohromady skrze obrazy, jež jim byly vtisknuty Bohem. A konečně Bůh poznává nejobecněji skrze jediný obraz, což znamená, že poznává vše v jediné inteligibilní formě, tedy skrze svou esenci.⁴⁵

2.4. Summa theologiae

Summa theologiae (v č. překl. *Suma theologická*) je nejznámější a také nejvýznamější teologicko-filosofické dílo Tomáše Akvinského určené začátečníkům. Má tři části, z nichž druhá část je rozčleněna ještě na dva oddíly. Třetí část této *Sumy* Tomáš bohužel nedokončil. Všechny tři díly obsahují řadu otázek, které jsou rozděleny do jednotlivých článků. Ty jsou uspořádány tak, aby připomínaly ve středověku obvyklou disputační praxi. Na rozdíl od spisů typu *Questiones* ale tyto články obsahují jen pár námitek proti dokazovanému názoru a stručnější zdůvodnění.

⁴³ SVOBODA, D., Úvodní studie, in TOMÁŠ AKVINSKÝ, *O separovaných substancích*, překl. Svoboda, D., Krystal OP, Praha 2010, s. 40.

⁴⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *SS*, c. 9, par 121.

⁴⁵ Tamtéž, c. 16, par. 149–150.

Tomášovým záměrem bylo vyložit co nejsrozumitelnější formou, co patří ke křesťanskému náboženství. Dílo má proto systematicko-pedagogickou strukturu. Stěžejním tématem 1. dílu je filosoficko-teologické učení o Bohu, bytí a jsoucnosti Boha a učení o trojici. V 2. díle je vyloženo morální učení a v 3. díle je probíráno učení o Kristovi a svátostech.

V této *Sumě* se Tomášovy úvahy o separovaných substancích, tedy andělech, soustřeďují zejména na objasnění podstaty andělů. Andělé jsou přirovnáváni k tělesům, k místům, pojednáno je o místním pohybu andělů, poznání andělů, o prostředku andělského poznávání, o pozorování andělů ze strany věcí nehmotných, o pozorování andělů vzhledem k věcem hmotným a o způsobu pozorování andělů.

Samotná existence duchových substancí je zde vysvětlována jako nutný důsledek dobrého božího díla. Dokonalost stvoření se musí projevit v připodobnění se k příčině. A jelikož Bůh tvoří svět pomocí rozumu a vůle, je potřeba existence rozumových jsoucn. Rozum přesahuje omezenou tělesnost a nemůže být činností těla. A tak je k dokonalosti světa nutné netělesné rozumové jsoucn.⁴⁶

Následně je odmítnuta teze o složení takovýchto substancí z látky a formy prostřednictvím kritiky Avicbronova univerzálního hylemorfismu. Tomáš odmítá, že by existovala všeobecná látka společná pro duchové i tělesné substance. Při přijetí duchové i tělesné formy by totiž musela být takováto látka tělesná i duchová zároveň.⁴⁷

Otázka, zda-li mají andělé těla, je objasňována pomocí srovnání s lidskou duší. Protože je duše nejnižší z rozumových substancí, k plnějším a dokonalejším poznání vyžaduje tělesné smysly. A jelikož se vyskytuje v rodu intelektuálních substancí nedokonalá duše, která využívá tělo, musí se v něm nacházet i dokonalejší jsoucn, která ke své činnosti tělo se smysly nepotřebují, a to jsou andělé.⁴⁸

⁴⁶ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh.*, I, q. 50, a. 1.

⁴⁷ Tamtéž, I, q. 50, a. 2.

⁴⁸ Tamtéž, I, q. 51, a. 1.

Zajímavá je otázka přirovnávající anděly k místům. Tato otázka řeší, zda-li se anděl může nacházet na nějakém místě. Analogicky se zde přirovnává netělesná substance k tělesu. S tím rozdílem, že u tělesa hraje roli jeho rozměrová kvantita, zatím co netělesná substance se vyskytuje na nějakém místě, když tam působí svou silou.⁴⁹

Při rozboru andělského poznávání je odmítnut názor, že by se v jeho intelektu nacházel činný a možný rozum. Jak vykládá Areopagita, andělé zprostředkovávají skrze hierarchii božské světlo, tedy nižší přijímá osvětlení od vyššího a sám osvětluje nižšího. Zdá se tedy, že se jeho rozum rozděluje na činný, který by osvětloval a možný, jenž by naopak světlo přijímal. Ve své odpovědi Tomáš vysvětluje, že toto rozlišení není potřeba, jako je tomu u člověka. Protože jsou lidé někdy myslící aktuálně a jindy pouze v možnosti, musí být něco, co je přiváděno k uskutečnění, a tím je možný rozum. Přirozenosti materiálních věcí, které rozum poznává, nejsou mimo duši inteligibilní v uskutečnění. Je proto nutné, aby je přivedl do uskutečnění činný rozum.⁵⁰ Ani jednoho není zapotřebí u andělů.

Andělé nemohou poznávat prostřednictvím své omezené esence všechna jsoucna, to může pouze Bůh, jehož esence je nekonečná. Andělský intelekt potřebuje k poznání materiálních věcí být obohacen o jejich obrazy (species), protože nejsou zahrnuty v jeho esenci.⁵¹ V tomto bodě se anděl a lidská duše liší. Duše přijímá inteligibilní obrazy prostřednictvím své tělesnosti, andělům jsou již vrozeny. Čím dokonalejší a podobnější Bohu rozumová substance je, tím méně obrazů, ale o to obecnějších, mu bude vrozeno.⁵²

⁴⁹ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh.*, I, q. 52, a. 1.

⁵⁰ Tamtéž, I, q. 54, a. 4.

⁵¹ Tamtéž, I, q. 55, a. 1.

⁵² Tamtéž, I, q. 54, a. 2–3.

3. Analýza noetických aspektů anima coniuncta a anima separata

Nyní se zaměřím na Tomášovo pojetí zvláštního stavu lidské duše. Tímto stavem je posmrtný život. Mohlo by se zdát, že smrtí člověka zaniká i jeho duše, jak se zřejmě domníval Aristotelés a mnozí další. V křesťanském pojetí ovšem není smrt definitivním koncem, jelikož po ní následuje posmrtný život. A toto je velmi důležitá součást náboženské víry. Nesmrtelná duše, jenž by dále existovala po zániku těla, je v tomto stavu také separovanou substancí. V této kapitole se chci zabývat tím, jak Tomáš skloubil svůj aristotelismus s požadavky víry, a jak si představoval bytí oddělené duše.

Hlavním cílem je porovnat dvě pasáže popisující ontologický status oddělené rozumové duše v ScG. II, c. 81 a pozdější STh. I, q.89 a. 1. Anton Pegis k tomu říká⁵³, že Tomášovo pojetí oddělené duše v *Sumě proti pohanům* ve srovnání s tím, jak ji on sám pojímá později v *Sumě theologické*, se liší jednak ve způsobu toho, jak separované duše poznávají, tak zapojením aristotelského pojetí přirozenosti do tohoto výkladu.

V *Sumě proti pohanům* je zmiňováno pět důvodů vedoucích k tvrzení, že lidská duše zanikne současně se smrtí těla.⁵⁴ Z uvedených důvodů je nejdůležitější poslední, tedy pátý důvod, který je založen na aristotelském pojetí duše, a týká se poznávání a obecně činností duše. Základ, ze kterého se vychází je, že není možné, aby existovala nějaká substance, která by byla bez činnosti. Vyživovací a smyslové funkce duše jsou v netělesném stavu nemožné, protože jsou závislé na orgánech, bez kterých by takové činnosti byly nemyslitelné. A nejvyšší rozumová schopnost sice může probíhat bez přímé nutnosti nějakého tělesného orgánu, ale potřebuje ke své činnosti obrazy pocházející ze smyslů, které se dál působením činného rozumu zpracovávají. S tělesností bohužel zanikají i vnitřní smysly nutné k přípravě těchto fantasmat. A tak se tedy zdá, že s tělem zaniká i duše, která ježto by byla bez činností, nemohla by existovat.

⁵³ PEGIS, A. C., The Separated Soul and Its Nature, in St. Thomas, in MAURER, A. (ed.), 1274–1974: *Commemorative Studies*, PIMS, Toronto 1974, s. 131.

⁵⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, ScG., II, c. 80.

Ve své odpovědi Tomáš rozporuje zánik veškerých duševních činností po smrti těla. Podle jeho názoru totiž pokračují ty, které nepotřebují tělo ke své činnosti – *intelligere* a *velle* (rozumová a volní schopnost).⁵⁵ Toto tvrzení ale vyžaduje další vysvětlení, a to jakým způsobem dochází tedy k poznávání v separované duši bez smyslových obrazů. Tomáš prohlašuje, že oddělená duše existuje jiným způsobem než duše sjednocená s tělem, a proto tato oddělená duše také musí poznávat jiným způsobem, a to pouze takovým, který tomuto stavu odpovídá. Duše sjednocená s tělem má sice své nezávislé bytí, ale tělesnost je pro ni prostředkem a přijímacím předmětem, a proto může rozumět v tomto stavu pouze prostřednictvím fantasmat. Tento způsob bytí a také poznávání zaniká při smrti.

Bytí separované duše už náleží pouze jí samé a ona tak bude rozumět skrze samu sebe stejně jako substance, jež jsou trvale naprosto oddělené od tělesnosti. Působením a díky vlivu těchto vyšších oddělených substancí (andělů) může potom duše dosáhnout lepšího poznání. Duše tedy žije na pomezí a je spojnicí mezi dvěma světy: materiálním časovým a nemateriálním věčným. V tomto bodě se Tomáš inspiroje podobným vyjádřením, jaké najdeme v *Knize o příčinách*. Zde se ale nehovoří o lidské duši. Spojnicí mezi zmíněnými světy je myšlena novoplatónská božská duše či duše nebe.⁵⁶ Oproštěním od tělesnosti, jak se může dít kontemplací již za života v omezené míře a po smrti zcela, se tedy stává poznávání duše vznešenějším.

Jiné stanovisko k této věci nacházíme v *Sumě theologické*.⁵⁷ Zde se řeší otázka, zda separovaná duše může vůbec něco rozumově poznávat. Hlavní problém spočívá opět v představách (fantasmatech). Pokud by v přirozenosti duše nebylo poznávat jejich prostřednictvím, a připustíme-li, že duše by se spojovala s tělem akcidentálně, nastávaly by obtíže. Takové pojetí lze přisoudit platonismu s jeho chápáním duše těla jako vězením pro duši, která je sama osobou. Po osvobození od tělesnosti pak může duše opět nazírat ideje, jak je pro lidskou duši žádoucí a přirozené. Tomáš se takovému pojetí úspěšně brání s využitím přirozenosti. Přirozenost je esence nějakého jsoucna dynamicky nahlížená prostřednictvím jeho

⁵⁵ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *ScG.*, II, c. 81.

⁵⁶ *Liber de causis*, II, par. 25–26.

⁵⁷ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh.*, I, q. 89 a. 1.

činností. Tomáš zastává názor, že je přirozeností duše obracet se k fantasmatům, aby mohla rozumově poznávat. Jelikož se smrtí na vlastní přirozenosti duše nic nemění, zdá se potom, že jako oddělená od těla a představ nemůže rozumět ničemu.

Nastolený problém je překonán tezí, že „způsob jednání každého sleduje jeho způsob bytí.“⁵⁸ Konkrétně duše nabývá dva způsoby bytí (*modus essendi*) při spojení s tělem a při oddělení od těla, přičemž ale zůstává stále stejnou přirozeností. Duši v těle přísluší obracet se k představám, zatímco oddělená duše chápe skrze rozumové substance, tedy skrze sama sebe nebo vyšší substance – anděly. Jakákoliv přirozenost směřuje vždy k tomu lepšímu. A rozumové chápání pomocí vyšších oddělených substancí je vznešenější než skrze představy, jež pocházejí ze smyslových orgánů. Pokud by tedy k přirozenosti lidské duše více patřilo poznávání podle způsobu separovaných substancí, duše by se vůbec nepotřebovala spojovat s tělem k naplnění Božího záměru.

Rozumovou sílu získávají všechny separované substance vlitím inteligibilních obrazů od Boha. Čím dále je substance v řádu hierarchií od Boha, který svou esencí rozumí všemu, tím rozlišenější a tedy méně obecné formy jejich poznání nabývá. Nejnižšími z čistě duchových substancí jsou separované duše, jejichž poznání vyššího musí být proto nedokonalé a zmatené. Tomáš z toho vyvozuje následující závěr: „Aby tedy mohly mít o věcech dokonalé a vlastní poznání, na to byly přirozeně tak ustanoveny, aby se spojovaly s tělem.“⁵⁹

V *Sumě proti pohanům* staví Tomáš své stanovisko k tomu, zda může separovaná duše poznávat bez těla, na postulování jiného separovaného způsobu bytí. V takovém případě duše může poznávat způsobem co nejvíc odpovídajícím jiným separovaným substancím. Toto vysvětlení je zřejmě odpovědí těm, kteří tvrdí, že jediná možná cesta k poznání spočívá pro duši ve spojení s tělem. Aby tedy mohla poznávat i po smrti, je chápána v odděleném stavu jako separovaná substance.⁶⁰ Tak je sice zdůvodněna možnost poznávání po smrti, duše je však příliš osvobozena od těla, které nyní vlastně nepotřebuje znovu vzkřísit. Tím, že bude nový způsob

⁵⁸ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh.*, I, q. 89 a. 1.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ PEGIS, A. C., The Separated Soul and Its Nature, in St. Thomas, in MAURER, A. (ed.), *1274–1974: Commemorative Studies*, PIMS, Toronto 1974, s 147.

poznání vznešenější, dehonestuje se vlastně způsob poznávání vtělené duše, která by mohla být chápána v platónském pojetí jako tělem omezovaná od onoho vznešenějšího poznání v separovaném stavu. Tomuto nebezpečí se, ale Tomáš úspěšně vyhýbá důsledným uplatněním pojmu přirozenosti duše. Jak bylo nastíněno výše, je v přirozenosti lidské duše spojovat se s tělem a separovaný stav je porušením této přirozenosti.

Závěr

Tato bakalářská práce byla koncipována s ohledem na stanovený hlavní cíl a tím bylo demonstrovat na noetické analýze separované duše pokrokovost Tomáše Akvinského, jenž ve své době zformuloval tezi, že člověk je bytost, jejíž přirozenost se nejlépe uskutečňuje v jednotě duše a těla. Od konce starověku ustupovalo tělo a tělesná stránka člověka do pozadí vzhledem k významu duše. Křesťanství, které podpořilo tento trend, mělo v sobě ovšem i protichůdné učení o vzkříšení těla. Tomáš Akvinský ve svém díle tělo nezavrhuje, ale naopak zdůvodňuje jeho přirozenou potřebnost.

Tato práce je strukturována do tří hlavních kapitol, po nichž následuje závěr. V první kapitole této práce jsem si stanovil za úkol představit nejdůležitější názory Tomáše Akvinského na separované substance, a to nejprve prostřednictvím některých myšlenek a postojů obsažených v dílech Platóna, Aristotela a Dionýsia Areopagity vztahujících se ke studované problematice. K tomu jsem byl motivován skutečností, že Tomáš ve svých úvahách na téma separovaných substancí hojně tyto myslitele cituje nebo se na jejich názory odvolává, jako v podstatě potvrzující jeho vlastní stanovisko.

Jak jsem poznamenal v úvodní části druhé kapitoly, která je věnována popisu a komentáři vybraných částí Tomášova díla, středověká filosofie se musela potýkat s teologií. A to je důvod, proč se mnoho filosofů v tomto období zabývá teologickými otázkami, na které ovšem nahlíží z pozic filosofických. Nejinak je tomu i u Tomáše Akvinského. Teologické otázky vysvětluje s pomocí filosofických teorémů a vesměs tak činí se záměrem co nejlépe vyložit články víry. Hlavní text této práce uzavírá třetí kapitola, v níž jsem se zabýval analýzou noetických aspektů duše ve stavu spojení s tělem a od těla oddělené.

V první fázi realizace této práce jsem zvažoval zařazení kapitoly o problematice separovaných substancí obecně, jak se s ní setkáváme ve středověkém myšlení. Dalším studiem a třibením koncepce práce jsem však dospěl k přesvědčení, že by mi rámec bakalářské práce svým omezeným rozsahem nedovoloval, abych

předložil nějaké rozsáhlejší pojednání na toto téma a že by jeho zestručnění mohlo přinést nevhodné zjednodušení. Svou pozornost jsem proto soustředil výhradně na předmět svého výzkumu, a to jsou postoje Tomáše Akvinského k otázce separovaných substancí. Zajímala mě samozřejmě i názorová východiska tohoto středověkého myslitele.

Ve své práci jsem se zaměřil zejména na tři filosofy, jimiž byl Tomáš Akvinský ve svých rozvažováních o separovaných substancích podstatně ovlivněn. Jedná se především o ideje Platónovy, Aristotelovy a o učení Dionýsia Areopagity. Zmínil jsem se zejména o Platónově pojetí duše, které Tomáš rozebírá a dále rozpracovává. Tomáš odmítá Platónovo tvrzení, že smyslově poznatelné věci participují na subsistujících obecninách, což znamená že imanentní formy v látce mají původ v separovaných formách tj. idejích. Tím se Tomáš názorově ztotožňuje s Aristotelem, který tento bod Platónovy nauky o ideách podrobuje kritice. Myšlenku participace postulovanou Platónem, i když v určité modifikované verzi, Tomáš přijímá.

Velkým přínosem pro rozvinutí Tomášovy nauky o duši byl Aristotelés, a to zejména jeho chápání oddělených substancí. Aristotelés se zabývá touto problematikou v rámci svého učení o pohybu, kdy formuluje některé teze, např. že každé nebeské těleso má svou vlastní duši a svůj separovaný žádoucí předmět. Hovoří o existenci řady separovaných substancí, z nichž některé jsou sjednoceny s nebeskými tělesy a jiné jsou objekty touhy.

Tomáš si rovněž osvojil aristotelskou terminologii. Ať už se jedná o samotný termín „substance“ nebo o dvojici termínů „potence“ a „akt“. V jeho díle se setkáváme s mnoha dalšími termíny, např. esence, látka a forma, přirozenost aj. Tomáš také hojně odkazuje na Dionýsia Areopagitu, a to především jako na významnou autoritu v oblasti nauky o andělech.

První dílo z pera Tomáše Akvinského, které jsem studoval, se nazývá *Summa contra gentiles*. V tomto díle jsem si všiml zejména toho, jak Tomáš pojednává o intelektuálních (rozumových) substancích. Považuje za nezbytné hledat odpověď na otázku, zda rozumové substance tvoří látka a forma nebo jsou přímo materiálními

formami. Svou zdařilou argumentací dokázal přesvědčit, že rozumové substance nejsou složeny z látky a formy, že jsou nemateriální. Ačkoliv jsou nemateriální, nejsou úplně jednoduché. Jsou totiž složeny z esence a bytí, což u nich odpovídá dvojici potence a akt. Tomáš dochází k závěru, že lidská duše se může spojit s tělem jako jeho substanciální forma.

Spis *Questiones disputatae de anima* nás poučuje výhradně o otázkách duše. Duše je samostatná substance a zároveň je substanciální formou těla. Může subsistovat, ale netvoří sama o sobě úplný druh. Dokonalosti je schopna dosáhnout pouze při spojení s tělem v jednotu. Další otázka, která je zde řešena, je existence druhové odlišnosti mezi andělem a duší. Tomáš dokazuje, že andělé se liší jak sami navzájem, tak se liší i od duší. Pokud jde o nesmrtnost duše, přiklání se Tomáš jednoznačně k názoru, že duše nemůže zaniknout, může přežívat i po smrti těla a být poté čistě duchovní, od těla separovanou substancí, protože není pouze formou těla, nýbrž substancí s vlastní činností. Tomáš vyzdvihuje nicméně tu skutečnost, že oddělený stav není pro duši přirozený.

Další analyzový spis Tomáše Akvinského *De substantiis separatis* se v první řadě podrobně věnuje prezentaci a kritice názorů dřívějších filosofů na separované substance. Tomáš se v tomto díle zaměřuje na čtyři základní otázky: původ separovaných substancí, přirozenost separovaných substancí, příčina jejich odlišnosti a role separovaných substancí v Božím plánu. Vyjadřuje jasný názor, že zmíněné substance jsou stvořeny Bohem. Nejsou svým vlastním bytím, ale participují na bytí tak, jak je to vlastní jejich druhu. Důsledkem této participace je jejich přirozená nemateriálnost. Zároveň však neobsahují princip individuace. Separovaná substance je druhem sama o sobě. Existuje tolik druhů, kolik je substancí.

Summa theologiae patří k nejznámějším a nejdůležitějším teologicko-filosofickým dílům Tomáše Akvinského pro svou srozumitelnou formu, jakou je podáno. Záměrem jejího autora bylo sestavit souhrn všeho, co obsahuje křesťanská víra. Zde jsem věnoval pozornost některým článkům obsaženým v prvním díle. Vybrané články mi ukázaly, jakým způsobem Tomáš pojímal duchové substance (samozřejmě jako nutný důsledek Božího díla). Určitý, ale pro mou práci

nezanedbatelný prostor, zde Tomáš ponechává pro odpovědi na otázky týkající se andělů.

Tomáš konstatuje, že andělé nemají těla. Další závěr, který vyplývá z jeho argumentace na toto téma, by bylo možné formulovat následovně: duše jako rozumová substance, která využívá tělo, implikuje existenci nějaké jiné dokonalejší substance, která tělo ani smysly nepotřebuje. A právě andělé představují takovéto dokonalé substance. Anděl je netělesná substance, která se ale může vyskytovat na nějakém místě, a to působením své síly. Andělé nemají činný a možný rozum, jak se rozlišuje u lidí. Andělé poznávají prostřednictvím obrazů (species), které jsou jim vlastní a jsou do jejich intelektu vloženy Bohem. A to je důvod, proč nepotřebují činný rozum, aby tyto inteligibilní obrazy vytvářel. Zatímco lidská duše přijímá obrazy prostřednictvím své tělesnosti, andělům jsou již vrozeny.

V poslední kapitole své bakalářské práce jsem se věnoval pojetí posmrtného života u Tomáše Akvinského, konkrétně tomu, jaké je poznání duše po smrti těla. Touto problematikou se Tomáš Akvinský zabývá ve všech dílech, která byla předmětem mého předcházejícího rozboru. Samostatnou kapitolu věnovanou noetické analýze duše vtělené a duše oddělené jsem koncipoval jako podrobnější srovnání dvou pasáží obsahujících popis separované duše a způsobu jejího poznávání. Pracoval jsem s kapitolou 81 v 2. knize spisu *Summa contra gentiles* (*Suma proti pohanům*) a s kvestií 89, článek 1 traktátu *Summa theologiae* (*Suma theologická*).

Duše po smrti těla je v těchto dvou pasážích Tomášem pojímána rozdílně. V *Sumě proti pohanům* se tvrdí, že separovaná duše může poznávat, protože existuje jiným způsobem. Při spojení s tělem musí poznávat jeho prostřednictvím, po oddělení od těla náleží bytí pouze jí, a tak může poznávat jako ostatní separované substance. V *Sumě theologické* Tomáš plně využívá pojem přirozenosti. Popisuje, že pro duši je přirozené spojovat se s tělem a poznávat jeho prostřednictvím. Smrt znamenající zánik těla v tomto pojetí už není cestou k vznešenějšímu poznání na způsob vyšších separovaných substancí, nýbrž je porušením přirozenosti a je překážkou. Nenaplněná přirozenost musí být nahrazována Božím působením, dokud nedojde k opětovnému vzkříšení těla a jeho sjednocení s duší.

Ve své bakalářské práci jsem se v souladu se stanovenými cíli zabýval názory a názorovými východisky pro chápání separovaných substancí u Tomáše Akvinského. Stručně jsem proto popsal postoje Platóna, Aristotela a Dionýsia Areopagity, které měly na Tomáše nezanedbatelný vliv. Přehled jeho filosofických názorů na toto téma jsem vytvořil na základě vybraných částí čtyř výše zmíněných spisů. Smyslem mé práce bylo ukázat, jak Tomáš dokázal mistrně zformulovat své názory na to, že člověk je bytost, jejíž přirozenost se nejlépe uskutečňuje v jednotě duše a těla.

Domnívám se, že mohu na závěr zkonstatovat, že hlavního cíle, který jsem si vytýčil, se mi v této práci podařilo dosáhnout.

Anotace

Tato práce se zabývá separovanými substancemi v pojetí významného středověkého filosofa Tomáše Akvinského. Hlavním cílem práce je ukázat na analýze poznání separované duše, jaký byl Tomáš Akvinský na svou dobu pokrokový myslitel, když zdůraznil, že člověk je bytost, jejíž přirozenost se nejlépe uskutečňuje v jednotě duše a těla. Analýza čtyř děl, respektive jejich částí (*Summa contra gentiles*, *Questiones disputatae de anima*, *De substantiis separatis*, *Summa theologiae*), umožnila získat představu o tom, z čeho Tomáš Akvinský vychází, jak argumentuje a k čemu dospívá. Tomáš se opírá o Platóna, Aristotela a Dionýsia Areopagitu, jejichž názory mu slouží jako základ pro jeho originální syntézu.

Klíčová slova: středověká filosofie, Tomáš Akvinský, separované substance, andělé, duše, jednota těla a duše, přirozenost, poznání

Abstract

This work deals with separate substances in the conception of important medieval philosopher Thomas Aquinas. The main aim of this work is to show, by analysis of the knowledge of the separated soul, how progressive thinker Thomas Aquinas was at his time when he emphasized that man is a being whose nature realizes best in the union of the soul and the body. Analysis of his four works, actually of their parts (*Summa contra gentiles*, *Questiones disputatae de anima*, *De substantiis separatis*, *Summa theologiae*), enabled to obtain ideas Thomas Aquinas comes from, how he reasons and what conclusions he comes to. Thomas Aquinas's conclusions are based on the works of Plato, Aristotle and Dionysius the Areopagite whose teaching serves him as a basis for his original synthesis.

Key words: medieval philosophy, Thomas Aquinas, separate substances, angels, soul, union of the body and the soul, nature, knowledge

Prameny

- ARISTOTELÉS, *O duši*, překl. Kříž, A., Nakladatelství Petr Rezek, Praha 1996.
- ARISTOTELÉS, *Metafyzika*, překl. Kříž, A., Nakladatelství Petr Rezek, Praha 2008.
- ARISTOTELÉS, *Fyzika*, překl. Kříž, A., Nakladatelství Petr Rezek, Praha 2010.
- DIONÝSIOS AREOPAGITA, *O božských jménech*, překl. Černohous, A., Dybbuk, Praha 2003.
- DIONÝSIOS AREOPAGITA, *O nebeské hierarchii*, překl. Koudelka, M., Vyšehrad, Praha 2009.
- Liber de causis*, překl. Pokorný, M., Nakladatelství Petr Rezek, Praha 1999.
- PLATÓN, *Faidros*, překl. Novotný, F., Oikoymenh, Praha 2000.
- PLATÓN, *Faidón*, překl. Novotný F., Oikoymenh, Praha 2005.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ, *O separovaných substancích*, překl. Svoboda, D., Krystal OP, Praha 2010.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Otázky o duši*, překl. Machula, T., Krystal OP, Praha 2009.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Summa proti pohanům*, překl. Bahounek, J., Matice cyrilometodějská, Olomouc 1993.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Theologická summa*, překl. Dacík, R.D. – Škrabal, P., Krystal, Olomouc 1937 – 1939.

Literatura

FLOSS, P., *Architekti křesťanského středověkého vědění*, Vyšehrad, Praha 2004.

KOUDELKA, M., Vztah člověka a Boha v hierarchickém učení tzv. Dionysia Areopagity, in Dionysius Areopagita, *O nebeské hierarchii*, překl. Koudelka, M., Vyšehrad, Praha 2009, s. 5–51.

MACHULA, T., Lidská duše bez těla. P. F. Strawson a Tomáš Akvinský, in *Acta Společnosti Tomáše Akvinského* 3, č. 3, 2006, s. 93–102.

MACHULA, T., Od „anima in corpore“ k „anima forma corporis“, in *Studia theologica* 6, č. 4, 2004, s. 44–52.

MACHULA, T., Tomáš Akvinský a jeho Otázky o duši, in TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Otázky o duši*, překl. Machula, T., Krystal OP, Praha 2009, s. 3–9.

PEGIS, A. C., The Separated Soul and Its Nature, in St. Thomas, in MAURER, A. (ed.), *1274–1974: Commemorative Studies*, PIMS, Toronto 1974, s. 131–158.

SVOBODA, D., Participace v díle Tomáše Akvinského, in *Studia Neoaristotelica* 7, č.2, 2010, s. 160–179.

SVOBODA, D., Úvodní studie, in TOMÁŠ AKVINSKÝ, *O separovaných substancích*, překl. Svoboda, D., Krystal OP, Praha 2010, s. 5–47.

VOLEK, P., *Filozofia človeka podľa Tomáša Akvinského : vo svetle súčasných komentárov*, Katolícka univerzita, Ružomberok 2003.

Seznam použitých zkratek

QDA	Questiones disputatae de anima	Otázky o duši
SS	De substantiis separatis	O separovaných substancích
ScG	Summa contra gentiles	Suma proti pohanům
STh	Summa theologiae	Suma theologická